

darulfunun ilahiyat

Başvuru: 22.08.2024
Revizyon Talebi: 04.10.2024
Son Revizyon: 14.10.2024
Kabul: 16.10.2024

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Fas Deneyimlerine Dayanarak Geliştirilen Örnek Bir Aile Arbuluculuğu Modeli

A Model of Family Mediation Developed Based on Experiences From Morocco

Elif Kübra Türkmen^{*}

Öz

Bu çalışma, Fas'ta aile içi uyuşmazlıkların çözümünde başvurulan arbuluculuk yöntemini incelemektedir. Arbuluculuk, tarafsız bir üçüncü kişi aracılığıyla ihtilaf halindeki tarafların anlaşmaya varmasını sağlayan bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Hem anlaşmazlıkları gidermede hem de tarafların iletişim becerilerini geliştirmede etkili bir araçtır. Arbuluculuk, düşmanlık kültürünü azaltarak medeni davranış alışkanlıklarını teşvik eder, tarafların ilişkilerini iyileştirir ve kalıcı barışı sağlar.

Çalışmada, aile arbuluculuğunun İslam hukukundaki yeri, önemi, Fas'ta aile arbuluculuğu faaliyetlerinde sivil toplum kuruluşlarının rolü ve örnek bir aile arbuluculuğu modeli nasıl oluşturulabileceği ele alınmıştır. Fas'ta aile arbuluculuğunun daha etkin bir şekilde uygulanabilmesi için öneriler sunulmuş ve yapılacak iyileştirmelerle beraber bu uygulamaların diğer ülkeler için model oluşturabileceği vurgulanmıştır. Çalışmada hem teorik hem de pratik boyutlarıyla aile arbuluculuğu kavramının Fas'taki durumunu analiz etmek için literatür taraması ve saha incelemesi yöntemlerinden istifade edilmiştir. Sonuç olarak, aile arbuluculuğu, aile içi sorunların çözümünde etkili bir yöntem olarak öne çıkmakta ve bu alandaki eksikliklerin giderilmesi gerektiği belirtilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Uyuşmazlık Çözümü, Arbuluculuk, Aile Arbuluculuğu, Fas, Sivil Toplum Kuruluşları

Abstract

This study examines the mediation method used in resolving family disputes in Morocco. Mediation is defined as a process that facilitates agreement between conflicting parties through the intervention of a neutral third-party. It is an effective tool for both resolving conflicts and improving the communication skills of the parties. Mediation reduces a culture of hostility, encourages civil behaviour, improves relationships, and ensures lasting peace.

This study addresses the place and importance of family mediation in Islamic law, the role of non-governmental organisations in family mediation activities in Morocco, and how an exemplary family mediation model can be developed. Additionally, suggestions have been made for implementing family mediation more effectively in Morocco, emphasising that with necessary improvements, these practises could serve as a model for other countries. The study used literature review and field research methods to analyse the concept of family mediation in both theoretical and practical aspects, focusing on the situation in Morocco. As a result, family mediation has been highlighted as an effective method for resolving family disputes, with a need to address the existing shortcomings in this area.

Keywords: Conflict Resolution, Mediation, Family Mediation, Morocco, Civil Society Organisations

* Sorumlu Yazar: Elif Kübra Türkmen, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, Muğla, Türkiye. E-posta: elifarslangiray@mu.edu.tr ORCID: 0000-0001-5891-5244

Atf: Türkmen, Elif Kubra. "Fas Deneyimlerine Dayanarak Geliştirilen Örnek Bir Aile Arbuluculuğu Modeli." *darulfunun ilahiyat* 35, 'Aile Arbuluculuğu' Özel Sayısı (2024): 149–173. <https://doi.org/10.26650/di.2024.35.1536921>

Extended Summary

This study examines the use of mediation in resolving family disputes, with a particular focus on practises in Morocco. The study consists of an introduction and four main sections. After defining family mediation in the introduction, verses from the Qur'an and hadiths praising the act of reconciling between people are cited. Following this, the importance of family mediation, family mediation activities in Morocco, challenges faced in family mediation in Morocco, and an exemplary family mediation model are discussed in order.

Mediation in resolving family disputes plays an important role in preventing the breakdown of society and preserving family unity. Family mediation is a method aimed at resolving disputes between parties quickly, reliably, and at a low cost. In this process, decisions are made not by a third-party but by the individuals experiencing the conflict themselves. Mediation allows parties to set their own agenda and address issues from an emotional perspective. The active role of the parties in resolving disputes and making their own decisions increases their self-confidence. The goal of mediation is to move away from a win-lose mentality and establish a balance that provides mutual gain between the parties, resolving conflicts amicably. This feature of mediation makes it an effective and successful alternative method, especially in resolving issues between spouses.

In Morocco, family laws enacted in 1958 and 2004 made it mandatory for courts to apply conciliation procedures in divorce cases. However, these conciliation procedures are insufficient in regulating the relationships between spouses and preventing the breakdown of families. Therefore, new methods of resolution are needed in Morocco to reduce divorces by resolving domestic disputes. At this point, civil society organisations play a crucial role. In Morocco, the mediation methods used in resolving family disputes are primarily conducted by civil society organisations. In addition to providing mediation services for family issues, these organisations conduct educational and awareness programmes for family members. Some civil society organisations providing family mediation services in Morocco include Shebketu Sheml, Merkez al-Istima wa'l-Irshad al-Usari, Jamiyyat al-Betoul, and Jamiyyat as-Safa. These organisations, supported by various experts, assist family members in making healthier and more informed decisions in resolving family disputes.

Legal and practical difficulties are encountered in the implementation of family mediation in Morocco. One of the main obstacles is the lack of legal regulations concerning family mediation. The absence of direct and explicit provisions regarding mediation in the Moroccan Family Code prevents mediation practises from gaining an institutional identity. Moreover, the insufficient development of public awareness regarding family mediation makes it difficult for this method to be adopted. On the other hand, although civil society organisations strive to effectively implement family mediation, they do

not receive sufficient material and moral support. This situation negatively affects the sustainability of the mediation services. The lack of continuous support from official bodies, especially financially, disrupts the mediation services provided by civil society organisations and, in some cases, even causes these services to cease.

Morocco has gained various experiences in its efforts to activate the method of family mediation in resolving disputes among family members. This study argues that the positive and negative experiences Morocco has gained in this field will guide in forming an exemplary family mediation model. The negative factors that prevent family mediation activities in Morocco from achieving the desired level of success and becoming widespread across the country indicate that these deficiencies need to be addressed when creating an effective family mediation model. In addition, the efforts of civil society organisations in Morocco to develop family mediation and their significant success in mediation initiatives among family members demonstrate the great value of these organisations' experiences. Indeed, gaining the support of civil society organisations is indispensable regarding communicating with people and embedding family mediation in society. Based on these arguments, the following measures should be taken while establishing an effective family mediation system: First and foremost, a comprehensive and clear legal framework for family mediation should be established. Legal regulations should detail all stages, from initiating the mediation process to the legal binding nature of its outcomes. In societies where this method is not widespread, recourse to mediation should be made mandatory, and separate mediation offices under the authority of the judiciary, yet independent of the courts, should be established for these processes. The establishment of officially recognised mediation centres will enhance the institutional applicability of these services. The provision of professional and impartial services by these centres will ensure that the process protects the rights of the parties and achieves a fair outcome.

Comprehensive training programmes should be developed to ensure that mediators have professional competencies, and certification processes should be standardised. These training programmes should include legal knowledge, family dynamics, psychology, and effective communication skills. The continuous monitoring and evaluation of the quality and effectiveness of mediation processes will be an important factor in increasing the success of the model. Additionally, supporting civil society organisations alongside official mediation offices will contribute to resolving disputes outside the courts and reducing the burden on the judiciary. A gradual approach can be adopted in this context. Initially, organisations capable of resolving disputes outside the court should be supported, and if disputes are brought to court, family mediation offices within the judiciary should be activated. Moreover, awareness must be raised for the community to recognise mediation as an effective method for resolving family disputes. Therefore, awareness campaigns, educational programmes, and community events should be organised through media

campaigns. Ensuring that mediation services are accessible to all segments of society, keeping costs low or offering them free of charge for certain groups, will contribute to the process becoming more widespread. Furthermore, the mediation process should be aligned with societal and cultural values, and structured considering local norms. In Türkiye, the proposed family mediation model can be implemented with the support of existing institutions and organisations. As in Morocco, the support of civil society organisations (CSOs) is crucial for the effective implementation of family mediation in Türkiye. On the other hand, since provincial mufti offices in Türkiye are recognised as religious authorities, establishing Family Mediation Offices within these mufti offices could be effective in resolving family disputes and reducing divorces. Applications to the Directorate of Religious Affairs show a societal need for such a service.

Giriş

Arabuluculuk kavramı ihtilaf halindeki tarafların rızaya dayalı bir anlaşmaya varmalarına yardımcı olan tarafsız bir üçüncü kişi yardımıyla aşamalı ve zaman kontrollü bir şekilde anlaşmazlıklarını çözme sürecini ifade etmektedir.¹ Arabuluculuk, anlaşmazlıkları giderme aracı olmasının yanı sıra insanlara hayatın zorluklarına karşı göğüs germe ve diğer insanlarla iletişim kurma becerisi kazandırmada da etkili bir araçtır. Arabuluculuğun amaçları düşmanlık kültürünün azaltılması, topluma medenî davranma alışkanlığının kazandırılması, müsamaha gösterme, iletişim kurma ve uzlaşmaya varma gibi değerlerin yaygınlaştırılması, tarafların ilişkilerinin güzelleştirilmesi ve anlaşmazlığın giderilmesinden sonra da bunun devam etmesinin sağlanmasıdır.²

İnsan ilişkilerini düzene koyma ve problemleri çözme hususunda başarılı bir yöntem olan arabuluculuk ayet ve hadislerde de övülmüş ve teşvik edilmiştir. Nitekim Kur'an'da *“Bir sadaka vermeyi yahut iyilik yapmayı yahut da insanların arasını düzeltmeyi emredenleri hariç, onların aralarındaki gizli konuşmaların çoğunda hiçbir hayır yoktur. Kim bunları sırf Allah'ın rızasını kazanmak için yaparsa, biz ona büyük bir mükâfat vereceğiz”* (en-Nisâ, 114) buyrulurak insanların arasındaki husumeti çözenin ne denli önemli bir amel olduğu vurgulanmaktadır. Aynı şekilde Peygamber Efendimiz (sav) tarafından da övülen iki kişinin arasını düzeltme işi oruçtan, namazdan ve sadakadan daha üstün görülmüş, iki kişinin arasını bozmak ise (imani) kökünden kazımak şeklinde tarif edilmiştir. (Ebû Dâvûd, “Edeb”, 50) Söz konusu anlaşmazlık karı koca arasında olduğunda onların arasındaki uyuşmazlığı gidererek muhabbetle tekrar aile yuvalarına dönmelerini sağlamak ailelerin dolayısıyla toplumun dağılmasını önlemesi bakımından daha önemli görülmektedir. Nitekim Peygamberimiz'in (sav) kızı Fatıma ile damadı Hz. Ali arasında yaşanan bir kırgınlığı öğrendiğinde hemen olayla ilgilendiği rivayet edilmektedir. (Buhârî, “İsti'zan”, 40)

Günümüzde artan boşanma oranları, aile yapısının korunmasına yönelik etkili çözümler sunan uygulamaların incelenmesini gerekli kılmaktadır. Fas gibi aile müessesesinin korunmasına önem veren ülkelerde alternatif çözüm yöntemlerinin

- 1 Ali Yeşilırmak, “Arabulucu Kimdir?” Temel Arabuluculuk Eğitimi (Ankara: Arcs Matbaacılık, 2021), 28; Cem 'iyyetu Kerâme, ed-Delîlu'l-Menhecî li'l-Visâti'l-Userî (Tanca: Mîdî Fellâs, 2019), 9; Sihâm er-Ruveycâ, el-Idmâcu'l-Kânûnî li'l-Visâti'l-Useriyye fi Mudevveneti'l-Useriyye, (Agadir: Câmî'atü İbn Zuhr Külliyyetü'l-Ulûmu'l-Kânûniyye ve'l-İktisâdiyye ve'l-İctimâiyye, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 16; Esmâ' Evmûlûd, “el-Visâta fi'l-Kadâyâ el-Useriyye”, Silsiletu'l-İctihâdi'l-Kadâ'î 3 (2013), 123.
- 2 Hasan Rakîk, ed-Delîlu'l-İlmî ve'l-'Amelî li'l-Vasîti'l-Userî fi Tesviyeti'l-Munâza'ât, (Dâru'l-Beydâ: Dâru'n-Neşri'l-Magribiyye, 2019), 33.

geliştirilmesi, yalnızca yerel düzeyde değil, aynı zamanda küresel düzeyde de dikkate değer bir uygulama alanı sunmaktadır. Fas'ı bu alanda incelemeye değer kılan husus, sivil toplum kuruluşlarının aile arabuluculuğunun duyurulmasında ve uygulanmasında aktif rol oynamasıdır. Fas'ta aile içi uyuşmazlıkların giderilmesinde başvurulan arabuluculuğa yönelik Türkçe literatürde herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Ahmet Temel'in "İslam Aile Hukukundaki Arabulucu-Hakemlik Uygulamasının Türkiye'de Aile Arabuluculuğuna Muhtemel Katkıları" adlı makalesi İslam Hukukunda var olan arabulucu-hakemlik uygulamasının Türkiye'de nasıl işlevsel hale getirilebileceğine yönelik tavsiyeleri bu çalışma açısından istifadeli olmuştur. Aile arabuluculuğu alanında yapılan Arapça çalışmalar ise genellikle bu alanın teorik yönlerine odaklanırken, Necme el-Latîf'in "el-Visatatu'l-Useriyye beyne Âfâkı'l-Mu'essese ve Vâkı'l-Mumârâse -Merâkızı'l-Visâtati'l-Useriyye bi Medîneti Dâri'l-Beydâ'Nemûzecen-" adlı yüksek lisans tezi, aile arabuluculuğunun pratik boyutunu da ayrıntılı bir şekilde incelemektedir. Tezde Fas'ın Dâru'l-Beydâ (Kazablanka) şehrinde aile arabuluculuğu hizmeti sunan beş sivil toplum kuruluşu ile mülakatlar gerçekleştirerek, aile arabuluculuğu mekanizmasının bu şehirde nasıl işlediğini incelenmektedir. Latîf'in çalışması, özellikle Fas bağlamında, aile arabuluculuğunun pratikte nasıl işlediğini anlamak isteyen araştırmacılar ve uygulayıcılar için önemli bir kaynak niteliğindedir. Bu çalışma ise konuyu sadece Dâru'l-Beydâ şehri ile sınırlandırmayıp aile arabuluculuğu hizmeti veren farklı şehirlerdeki dernekleri de dikkate alarak ülke genelindeki uygulamalara ışık tutmaktadır. Yapılan araştırmalar bu kuruluşların aile içi anlaşmazlıkların dostane ve uzlaşmacı bir şekilde çözülmesi adına aile arabuluculuğu hizmeti verirken aynı zamanda aile bireylerinin bilinçlendirilmesine yönelik çeşitli programlar düzenleyerek aile istikrarının korunmasına katkı sunduğunu ortaya koymaktadır. Diğer taraftan hukukî alt yapının eksikliği, STK'ların devlet tarafından yeterince desteklenmemesi, profesyonel arabulucuları yetiştirecek merkezlerin bulunmaması gibi sorunlar Fas'ta aile arabuluculuğunun gelişiminde karşılaşılan sorunlarıdır. Fas'ın bu alandaki olumlu ve olumsuz tecrübelerinin akademik ve pratik düzeyde incelenmesi, örnek bir aile arabuluculuğu modeli oluştururken yol gösterici olması bakımından önemlidir. Fas'taki uygulamalar özellikle Türkiye gibi halkın çoğunluğu Müslüman olan devletlerin aile hukukuyla alakalı sorunlarına İslami bir zeminde çözüm bulma noktasında değerli bir model sunabilir. Zira Türkiye'de artan boşanma oranları ve aile içi sorunların çözümünde yetersiz kalınması, toplumun kültürel ve dini değerlerine uygun olarak yapılandırılmış bir aile arabuluculuğu modeli geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

1. İslam Hukukunda Aile Arabuluculuğunun Yeri

Evlilik birliğinin korunması, toplumun huzuru ve istikrarı için hayati öneme

sahiptir. Aile, bireylerin duygusal, psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayan bir ortam sunmaktadır. Bu nedenle, İslam’da evlilik birliğinin korunmasına son derece önem verilmektedir. Boşanma, eşler arasında meydana gelen anlaşmazlıkların giderilememesi durumunda en son çare olarak devreye girmektedir. Kur’an’da eşler arasında yaşanan ve onları boşanmaya götüren problemler nüşûz ve şikâk kavramlarıyla ele alınmaktadır. Kur’an’da nüşûz kelimesi hem karı hem de koca için kullanıldığı dikkate alınarak bu kavram, eşlerden birinin diğerinden nefret etmesi şeklinde tanımlanmaktadır.³ Şikâk kavramı ise, kelime olarak iki kişi arasındaki düşmanlık⁴ anlamına gelmekte olup karı koca arasındaki karşılıklı öfke ve düşmanlık halini ifade etmektedir.⁵ Çağdaş İslam hukukçuları şikâk kavramını “şiddetli geçimsizlik hali” şeklinde tanımlamaktadır.

Eşlerden birinin evlilik sorumluluklarını yerine getirmemesi nedeniyle ortaya çıkan uyuşmazlıkların çözülmesini ve aile fertlerinin huzur ve güven içinde yaşamlarını sürdürebilmelerini sağlamak adına Kur’an’da çeşitli önlemler sunulmaktadır. Hem karı ya da kocadan kaynaklanan tek taraflı nüşûz durumunda, hem de eşlerin birbirlerine karşı sevgi ve saygıyı kaybetmeleri sonucu ortaya çıkan şiddetli geçimsizlik hallerinde, tarafların nasıl bir yol izlemesi gerektiği Kur’an’da ayrı ayrı ele alınmaktadır. Ailevî problemler kadının kocasına baş kaldırmasından kaynakladığı durumlarda nasihatte bulunma, yatakları ayırma ve dövme şeklinde kocaya boşama yoluna gitmeden önce bazı tedbirler sunulmaktadır.⁶ Anlaşmazlığın kocadan kaynaklanması durumunda kadına kocasıyla sulha varması tavsiye edilmektedir.⁷ Karı ya da kocadan kaynaklanan nüşûzun karşılıklı bir geçimsiz (şikâk) haline dönüşmesi durumunda ise eşlerin bireysel çabaları evliliğin kurtarılmasında yetersiz kalmaktadır. Bu aşamada ise artık devreye üçüncü kişiler sokulmaktadır. Nitekim ayette “*Eğer karı kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin.*

3 Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî Kurtubî, el-Cami’ li Ahkâmî’l-Kur’an (Kahire: Dâru’l-Kütübî’l-Mısriyye, 1974), 5:169-170; Mesut Bayar, “İslam Aile Hukukunda Karı-Koca Arasında Meydana Gelen Anlaşmazlıklara Önerilen Çözümler”, e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi 5 (2011), 93-94.

4 Ebü’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzur, Lisânü’l-Arab (Kum: Edebü’l-Havza, 1984), X, 183.

5 Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunusi İbn Âşûr, Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr (Tunus: ed-Dâru’t-Tunisiyye, 1984), 5:44.

6 “... (evlilik hukukuna) baş kaldırmasından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve onları dövün. Eğer size itaat ederlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın; çünkü Allah yücedir, büyüktür.” (en-Nisâ’, 4/34)

7 “Eğer bir kadın kocasının kötü muamelesinden yahut yüz çevirmesinden endişe ederse aralarında bir uzlaşmaya varmalarında onlara günah yoktur ve sulh daha hayırlıdır.” (en-Nisâ’, 4/128)

Düzeltilmek isterlerse Allah aralarını bulur; şüphesiz Allah her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır” (en-Nîsâ’, 4/35) buyrulmaktadır. Tahkim, evlilik hayatında eşler arasındaki meydana gelen anlaşmazlıkların şiddetli geçimsizliğe dönüşmesi halinde evliliğin sona erdirilmesinden önceki son çıkış kapısıdır. Dolayısıyla tahkim meselesi İslam aile hukukunda önemli bir yere sahip olup hakem tayinini kimin yapması gerektiği, hakemlerin kimlerden seçileceği, görevleri, yetkileri gibi meseleler fıkıh kitaplarında tartışılmaktadır.

Aile arabuluculuğu kavramı ise günümüzde kullanıldığı şekliyle klasik fıkıh kitaplarında yer almamaktadır. Arabuluculuk kavramı daha çok Kur’an ve Sünnette yer alan *ıslah, islâhu zâtu’l-beyn* kavramları ve Osmanlı dönemi mahkeme kayıtlarında sıklıkla adı geçen *muslih* kavramıyla ilişkilendirilmektedir.⁸ Aralarında anlaşmazlık bulunan eşleri sulha teşvik eden ayet ve hadisler ile ailevi problemlerin şiddetli geçimsizliğe dönüşmesi halinde üçüncü kişilerin müdahalesine izin veren ayet aile arabuluculuğunun fiki dayanağını oluşturmaktadır. Zira kadının ailesinden bir hakem erkeğin ailesinden bir hakem belirlenmesindeki amaç, tarafsız kişiler vasıtasıyla geçimsizlik halindeki karı kocanın arasını bulmaya çalışmaktır. Dolayısıyla hakemlik arabuluculuk ve sulhu kapsayan bir süreçtir.⁹ Tahkim ile arabuluculuğun ortak noktası, her iki yöntemde de taraflar arasındaki anlaşmazlıkların yargıya taşınmadan çözüme kavuşturulması amaçlanmaktadır.¹⁰

İslam hukukunda hakemlerin boşama yetkilerinin olup olmadığı hususunda mezhepler arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Hanefiler ve Şafîiler hakemi, taraflarca atanmış bir vekil olarak kabul etmekte ve taraflar boşama yetkisi vermedikçe hakemlerin onları ayıramayacağını savunmaktadır. Bu görüşü savunanlara göre hakemlerin görevi karı koca arasında sulhu sağlamaktır. Buna karşın, diğer görüşteki âlimler hakemi hâkimin bir temsilcisi olarak kabul etmekte ve verdiği kararın bağlayıcı olduğunu savunmaktadır.¹¹ Hanefilerin hakemleri doğrudan hâkim gibi boşama ile yetkilendirmemesi ve tarafların rızasını esas alması, tahkimin arabuluculuk yönünü ön plana çıkarması bakımından önemlidir. Ayrıca Hanefilerin

8 Yusuf Şen, “İslam hukukunda Arabuluculuk”, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 11/22 (Aralık 2012), 114-122; Orhan Çeker, “Hukuk-i Aile Kararnamesi Giriş ve Tarihçesi”, Mehir Dergisi (1999), 21; Ahmet Kaşdıbi, “İslam Aile Hukukunda Şiddetli Geçimsizlik ve Aile Arabuluculuğu” (Karabük: Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022), 313.

9 Benzer görüş için bkz. Hüseyin Certel, “Hz. Peygamberin Aile Danışmanlığı Uygulamaları”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi 36 (Aralık 2016), 63.

10 Ahmed Berâde Gazıyûl, Tekniyyâti’l-Visâtati li Tesviyyeti’n-Nizâ’ât Dune’l-Lucû’ ilâ’l-Kadâ’ (Kazablanka: Dârû’l-‘Âlemiyye li’l-Kitâb, 2015), 170.

11 Muhammed b. Ahmed el Hafid İbn Rüşd, Bidâyetül-Müctedid ve Nihâyetü’l-Muktesid, thk. Ferid ‘Abdülaziz el-Cindî (Kahire: Dâru’l-Hadis, 2004), 2:117; Vehbe Zuhayli, el-Fikhu’l-İslâmî ve Edilletuhu (Dımeşk: Dâru’l-Fikr, ts.), 9: 7061.

bu tutumu günümüzde uygulanan aile arabuluculuğu yöntemiyle de benzerlik göstermektedir.¹² Zira aile arabulucularının karı koca arasındaki anlaşmazlıkta herhangi bir karar yetkisi yoktur. Diğer taraftan mezheplerin yukarıdaki tahkim ayetini ve Hz. Ali¹³ ile Hz. Muaviye¹⁴ döneminde gerçekleşen olayları farklı yorumlaması İslam aile hukukunda arabulucu-hakemlik uygulamasını doğurmuştur. Batı’da boşanma sürecini kolaylaştırıcı bir yöntem olarak kullanılan med-arb uygulamasından farklı olarak İslam hukukunda sulh temelli arabulucu-hakemlikte temel amaç, mümkünse ailenin korunması ve evliliğin devamının sağlanmasıdır.¹⁵

Son olarak, hakemlerin öncelikle tarafların ailelerinden seçilmesi gerektiği savunulmakla beraber akrabalar arasında buna ehil bir kimsenin bulunmaması durumunda yabancıların da hakem olabileceği kabul edilmektedir.¹⁶ Malikî

12 Benzer görüş için bkz. Ahmet Temel, “İslam Aile Hukukundaki Arabulucu-Hakemlik Uygulamasının Türkiye’de Aile Arabuluculuğuna Muhtemel Katkıları”, Darulfunun İlahiyat Dergisi 30/2 (2019), 323; Kaşdıbi, “İslam Aile Hukukunda Şiddetli Geçimsizlik ve Aile Arabuluculuğu”, 315.

13 Hz. Ali’den şöyle rivayet etmişlerdir: Hz. Ali’nin yanına kalabalık bir grup insanla birlikte (anlaşmazlık yaşayan) bir adam ve bir kadın geldi. Hz. Ali, onlara her iki taraftan birer hakem seçmelerini emretti. Ardından hakemlere şöyle dedi: “Görevinizin ne olduğunu biliyor musunuz? Eğer uygun görürseniz onları bir araya getirirsiniz, eğer uygun görürseniz onları ayırırız.” Kadın, “Allah’ın kitabında benim lehime ve aleyhime olan her şeye razıyım” dedi. Koca ise, “Ayrılmaya razı değilim” dedi. Bunun üzerine Hz. Ali, “Kadının kabul ettiği gibi sen de kabul etmedikçe buradan ayrılmayacaksın” dedi. Hanefiler, bu olayda Hz. Ali’nin adamı zorlamasını, hakemlik sürecini bir tür vekâlet olarak gördükleri için, adam razı olmadıkça hakemlerin bağlayıcı bir ayrılık kararı alamayacağı şeklinde yorumlarlar. Mâlikîler ise Hz. Ali’nin tepkisinin, adamın Allah’ın kitabında olana razı olmamasına yönelik olduğunu savunurlar. Bkz. Ebû Bekir er-Râzî el- Cessâs, Ahkâmu’l-Kur’an li’l-Cessâs, thk. Muhammed Sâdik el-Kamhavî (Beyrut: Dâru İhyâu Turâsu’l-Arabî, h.1405), 3:153.

14 Hz. Osman, aralarında münakaşa yaşanan yaşlı bir çift için kadının ailesinden Muaviye’yi, kocanın ailesinden ise İbn Abbas’ı hakem olarak tayin eder. İbn Abbas “Onları birbirinden ayıracağım” dedi. Muaviye ise, “Ben, Abd Manaf’ın iki yaşlısını birbirinden ayırmam” dedi. İkisi de çiftin yanına gittiklerinde onların kapılarını kapattıklarını ve işleri düzelttiklerini gördüler. Malikîler bu rivayeti olduğu gibi kabul ederken, Hanefiler ise İbn Abbas ve Muaviye’nin hakem değil, meseleyi Hz. Osman’a taşıyan şahitler olduğu yönündeki rivayeti kabul ederler. Bkz. Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh İbnu’l-‘Arabî, Ahkâmu’l-‘Kur’ân (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2003), 1:539-540.

15 Temel, “İslam Aile Hukukundaki Arabulucu-Hakemlik Uygulamasının Türkiye’de Aile Arabuluculuğuna Muhtemel Katkıları”, 324; Kaşdıbi, “İslam Aile Hukukunda Şiddetli Geçimsizlik ve Aile Arabuluculuğu”, 316.

16 İbn Rüşd, Bidâyetül-Müctedid ve Nihâyetü’l-Muktesid, 2:117; Ömer Nasuhi Bilmen, Hukuki İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 2:365; Suat Erdoğan, “İslam Hukukunda Şiddetli Geçimsizlik (Şikâk) Durumunda Hakem Tayini ve Tayin Edilen Hakemlerin Yetkileri”, Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1/2 (2017), 47.

kaynaklarda hakemlerin konuyu daha yakından bilme ihtimallerinden dolayı komşulardan seçilmesi tavsiye edilmektedir.¹⁷ Şiddetli geçimsizlik yaşayan karı koca arasında uzlaşma sağlamak amacıyla, akraba dışından kişilerin hakem tayin edilmesine cevaz verilmesi ve Malikîlerin olaylara daha vakıf olmaları gerekçesiyle komşuların hakemliğini tavsiye etmesi, taraflara tamamen yabancı olan profesyonel aile arabuluculuğu merkezlerinin şer'i dayanağı olarak kabul edilebilir. İslam hukukunda aile dışından, tarafsız ve güvenilir kişilerin de hakem olarak tayin edilebileceği düşüncesi, modern profesyonel arabuluculuk sistemlerine zemin hazırlar niteliktedir. Nitekim günümüzde karı koca arasındaki sorunların çözümünde, bu alanda eğitim almış ve evlilik konusunda uzman kişilerin desteğinin daha önemli olduğunu vurgulanmaktadır.¹⁸ Hakemlerin mutlaka aile yakınlarından seçilmesi gerektiğini vurgulayan fakihler, onların karı koca arasındaki sorunlara daha vakıf olacağı kanaatinde. Ancak günümüzde aile arabuluculuğu alanında uzmanlaşmış kişiler de bu görevi yerine getirebilecek donanımdadır. Dolayısıyla akrabalar arasında arabuluculuğa ehil bir kimse bulunmaması durumunda ısrarla akrabalarından bir hakem belirlemek yerine tarafları profesyonel bir destek almaya teşvik etmek daha isabetli olacaktır.

2. Genel Olarak Aile Arabuluculuğunun Önemi

Arabuluculuk tarafların arasındaki husumetleri hızlı, güvenilir ve maliyeti düşük bir şekilde sonlandırılmak, mahkemelerdeki dava yükünü azaltarak yargı organlarının daha sağlıklı çalışmasını sağlamak gibi dünya işlerini düzene koyma hususunda da önemli bir çözüm aracıdır. Arabuluculukta kararlar ne kadar bilgili ve iyi niyetli olursa olsun üçüncü bir kişi tarafından değil, bizzat anlaşmazlık yaşayan kişiler tarafından alınır. Tarafların aralarındaki uyuşmazlıkların giderilmesinde aktif rol oynaması ve kendi kararlarını alabilmesi özgüvenlerini kazanmalarına katkı sağlar. Diğer taraftan arabuluculuk yoluyla yapılan bir anlaşma her iki tarafın da rızasına dayandığı için tarafların alınan kararlardan tatmin olma ve bu kararlara uyma olasılığı yüksektir.¹⁹

17 Zuhayli, el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuhu, 9: 7061.

18 Ayşe Gürdal, "İslam Aile Hukuku Açısından İhtilafların Çözümünde Tahkim Yöntemi" (Çanakale: Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 63-64.

19 Marian Roberts, Mediation in Family Disputes: Principles of Practice (London: Taylor & Francis Group, 2017), 34; Lîza Dülene - 'Abdullah Sabîh, "el-Visâta fi'n-Nizâ": el-Menhec", Medhal ilâ'l-Visâtati't-Teshîliyye fi Mecâli'l-Usra (Rabat: Merkezü Kvinfo, ts.), 31; 'Âbid Lemîsî, "Âliyyetü'l-Visâtati ve Rihânu Ta'zizi'l-Vesâili'l-Bedîle li Halli'l-Münâza'âti'l-Üseriyye, Menşûrâti'l-Mecelleti'l-Minberi'l-Kânûnî (2019), 255.

Arabuluculuk süreci özü itibariyle ileriye dönüktür.²⁰ Zira hâkim geçmiş olaylara dönüp bu gerçekler hakkında bir hüküm verirken, arabulucu ileriye dönük olarak sorunların çözülmesi adına gelecekte ne yapılabileceği üzerinde durur ve alternatif seçenekler oluşturmaya çalışır. Ayrıca arabuluculukta taraflar birbirleriyle daha etkili iletişim kurmayı ve meseleleri karşılıklı saygı çerçevesinde müzakere etmeyi öğrendiklerinden ileride karşılaşılabilecekleri sorunları daha iyi yönetebilme ve değişen koşullara göre alınan kararlarda yeni düzenlemeler yapabilme becerisi kazanırlar.²¹

Aile arabuluculuğunda muhatap olunan tarafların karı koca olması ve diğer alanlardaki arabuluculuktan farklı olarak aralarında özel ve mahrem bir ilişki bulunması hasebiyle aile ilişkilerine müdahil olunma noktasında daha hassas davranılması gerekmektedir. Eşler arasında yaşanan sorunlarda arabuluculuk yapılması genel olarak teşvik edilmekle beraber bu her zaman ve durumda geçerli değildir. Yaşanan bazı sorunlarda taraflar tatile çıkarak ya da buldukları ortamdaki uzaklaşarak sadece zihnini toplamaya ve psikolojik olarak dinlenmeye ihtiyaç duyarlar. Karı koca arasında yaşanan bazı uyuşmazlıklarda ise özellikle psikolojik ya da fiziksel şiddet söz konusu olduğunda üçüncü kişilerin yardımı ve müdahalesi kaçınılmaz olur.²² Zira ilerleyen süreçte karı koca arasındaki sorunlar daha da büyümekte ve şiddetli geçimsizlik sebebiyle mahkemeye başvurulmaktadır. Aile içinde meydana gelen bu tarz sorunlar mahkemeye intikal ettiği zaman karı kocadan birinin lehine karar verilmekte ve her hâlükârda taraflardan biri verilen karardan memnuniyetsizlik duymakta hatta mahkemeye itirazda bulunmakta ya da verilen karara uymamaktadır. Bu aşamadan sonra mahkeme tarafından eşler arasında uygulanan uzlaştırma girişimleri ise umulanın aksine tarafların arasındaki sorunları çözüme kavuşturup tekrar kalplerine sevgi tohumlarını ekerek aile yuvalarına dönmelerini sağlayamamaktadır. Oysa henüz karı koca arasındaki sorunlar şikâk (şiddetli geçimsizlik) aşamasına gelmeden arabuluculuk yöntemine başvurmak aileleri dağılmaktan kurtarmak adına daha etkili bir çözüm olmaktadır.

3. Fas'ta Aile Arabuluculuğu Faaliyetleri

Fas'ta 1958 ve 2004 yıllarında çıkarılan aile kanunlarında ailenin korunması ve devamlılığının sağlanması adına çeşitli hükümler konulmuş eşler arasında

20 Yeşilirmak, "Arabulucu Kimdir?", 73.

21 Roberts, *Mediation in Family Disputes*, 36-37.

22 Fethî Âdil, "el-Visâtatu fi Halli Münaza'âti Kadâya'l-Usrati beyne'n-Nazariyyeti ve't-Tatbîk fi Mümâraleti'l-Kadâiyyeti'l-Mağribiyyeti-Numûzecu'l-Mahkemeti'l-Ibtidâiyyeti bi'l-Rabat-" (Rabat: Câmiatu Muhammedu'l-Hâmis es-Sûsi, Külliyyetu Ulûmu't-Terbeviyye, Bitirme Tezi, 2009), 15.

meydana gelen problemlerin ayrılıkla sonuçlanmaması için mahkeme tarafından karı koca arasında uzlaştırma girişiminde bulunulması şart koşulmuştur. 2004 tarihli Aile Kanunu'nda ilk çıkarılan 1958 tarihli Ahvâl-i Şahsiye Kanunu'ndan farklı olarak boşanma davalarının tamamında uygulanması zorunlu sulh prosedürü inşa edilmiştir. Ancak Fas'taki aile mahkemelerince yürütülen sulh girişimleri, eşler arasındaki ilişkileri düzenleyerek ailenin parçalanmasını engelleme noktasında yetersiz kaldığından yeni çözüm yöntemlerine olan ihtiyaç daha da belirginleşmeye başlamıştır.²³

Fas Aile Kanunu'nun ortaya koyduğu eşler arasındaki uzlaştırma denemelerinin başarısızlıkla sonuçlanması hukukî eksikliklerin yanı sıra Fas toplumunun içinde bulunduğu yapısal dengesizliğin ve yerleşik ekonomik, sosyal ve ahlaki sorunların doğal bir sonucudur. Aslında aile içi çatışmaları çözmeye ve aile istikrarını sağlamada etkili mekanizmalar arama ihtiyacı da daha çok bu sorunlardan doğmakta ve aile arabuluculuğu mekanizmasına duyulan ihtiyaç giderek daha çok kendini göstermektedir.²⁴ Bu doğrultuda Adalet Bakanlığı ve Dayanışma, Kadın, Aile ve Sosyal Kalkınma Bakanlığı aile arabuluculuğunu hukuk sistemine dahil etmek adına çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Adalet Bakanlığı alternatif yolların yargı sürecine dahil edilmesi adına *Search for Common Ground (SCG)*, *The Institute for the Study and Development of Legal Systems (ISDLS)* ve diğer uluslararası kuruluşlarla iş birliği protokolü imzalamıştır. Ayrıca Fas'ta aile arabuluculuğu alanında hizmet veren ve bu alanda adını duyurmuş Şebeketu Şeml, Cem'iyetü Kerâme ve Merkezi'l-Cusûr gibi sivil toplum kuruluşlarıyla ortaklaşa arabuluculuk eğitim programları düzenlemiştir.²⁵

Fas Devleti'nin 2012-2016 Kalkınma Planı'nda, aile arabuluculuğu hizmetlerini destekleyen derneklerin faaliyetlerini teşvik etme hedefi doğrultusunda, Dayanışma, Kadın, Aile ve Sosyal Kalkınma Bakanlığı da çeşitli adımlar atmıştır. Bu çerçevede, Bakanlık 2014-2018 yılları arasında iş birliği içinde olduğu sivil toplum kuruluşlarının aile arabuluculuğu alanında yaptıkları projelerine maddi destek sağlamaya başlamıştır. 2013 yılında arabuluculuk kavramı sadece birkaç

23 Elif Kübra Türkmen, Fas Aile Hukukunda Arabuluculuk Ekseninde Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemleri (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 4), 152, 153.

24 Semîra Hazrûn, "Eyyu Devrin Muessesâtî fi l'mâli'l-Visâtati'l-Useriyye fi Tecribeti'l-Mağribiyye Kırâatun fi'l-Vâkı' ve'l-Ufuk", *Journal of Civil, Economic and Comparative Law* 2/1 (2021), 112.

25 Necme el-Latif, "el-Visâtatu'l-Useriyye beyne Âfâkı'l-Mu'essese ve Vâkı'ı'l-Mumârase -Merâkızı'l-Visâtati'l-Useriyye bi Medîneti Dâri'l-Beydâ' Nemûzecen-" (Rabat: Câmi'atu Muhammedi'l-Hâmis Külliyyetu'l-Âdâb ve'l-'Ulûmi'l-İnsâniyye, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 73-75.

projede yer alırken, 2014’te aile arabuluculuğu ile ilgili projelerde önemli bir artış yaşanmış ve ülkenin çeşitli şehirlerindeki 15 derneğin “Aile Arabuluculuğu Merkezini Destekleme” adlı projesi Bakanlık tarafından finanse edilmiştir.²⁶ Ayrıca Bakanlık projelerini desteklediği derneklerle birlikte aile arabuluculuğuna yönelik seminer, çalıştay, eğitim konferansları düzenleyerek bu alanda akademik çalışma yapmaya da önem vermiştir.²⁷

3.1. Aile Arabuluculuğunda Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü

Fas’ta sivil toplum kuruluşları, aile arabuluculuğunu ailevi sorunların çözümünde etkili bir yöntem olarak topluma kazandırmada önemli bir rol oynamaktadır. Öyle ki Fas’ta sulh dendiği zaman mahkemelerin anlaşmazlık yaşayan karı koca arasında yaptıkları uzlaştırma girişimleri anlaşılırken aile arabuluculuğu (visâtatu’l-useriyye) dendiğinde sivil toplum kuruluşlarının mahkemelerden bağımsız olarak eşler arasındaki anlaşmazlıkları çözmeye çabaları anlaşılmaktadır. Zira Fas’ta aile arabuluculuğu uygulamaları, yalnızca sivil toplum kuruluşları tarafından yürütülmekte olup aile arabuluculuğu yapan herhangi resmi bir kurum bulunmamaktadır.²⁸

Özellikle 2004 yılında yeni aile kanunu (Mudevvenetu’l-Ustra) yayımlandıktan sonra aile, kadın ve çocukları korumak amacıyla kurulan dernekler çalışmalarında aile arabuluculuğu ve aile irşad faaliyetlerine ağırlık vermeye başlamıştır. Dernekler, eşler arasındaki uyuşmazlıklarda arabuluculuk yapmanın yanı sıra, aile arabuluculuğuyla ilgili ulusal ve uluslararası akademik programların organizasyonunda da bakanlıklarla iş birliği yapmaktadır.

Fas Aile Kanunu’nun 82. maddesinde yer alan “*Hâkim karı koca arasında bizzat kendisi uzlaştırma girişiminde bulunabileceği gibi iki hakem, aile meclisi ya da uzman gördüğü kimseyi görevlendirmek gibi her türlü tedbire başvurabilir*” hükmünden hareketle Fas’taki bazı aile mahkemeleri buldukları şehirlerdeki sivil toplum kuruluşlarından destek alabilmektedir. Nitekim bu maddede geçen “uzman kişiler” ifadesi Fas’taki aile arabuluculuğu faaliyetlerinin hukukî dayanağını oluşturmaktadır.²⁹ Mahkeme ile dernek arasında iş birliği bulunan yerlerde hâkim aralarında uzlaştırma girişiminde bulunmak üzere eşleri aile arabuluculuğu hizmeti

26 Vizâratu’l-Ustra ve’t-Teđâmun ve’l-Musâvât ve’t-Tenmiyeti’l-İctimâ’iyye, eş-Şerâketu me’a’l-Cem’iyyât Masteratu’l-İntikâ’ ve Haşiletu Da’imi’l-Meşârî’ (2014), 16.

27 Fâtımatu’z-Zehra Belfakîh, “Devru’l-Mucteme’i’l-Medenî fi’l-Visâtati’l-Useriyye” (Fes: Câmi’atu Sîdî Muḥammed b. ‘Abdillâh Külliyyetu’l-‘Ulûmi’l-Kânûniyye ve’l-İktisâdiyye ve’l-İctimâ’iyye, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 76-78.

28 Latif, “el-Visâtatu’l-Useriyye beyne Âfâki’l-Mu’essese ve Vâkı’i’l-Mumârâse”, Giriş.

29 er-Ruveycâ, el-Idmâcu’l-Kânûmî li’l-Visâtati’l-Useriyye fi Mudevveneti’l-Useriyye, 92.

veren derneğe yönlendirmektedir. Mahkemenin çiftler arasında sulh prosedürünü devreye sokarken sivil toplum kuruluşlarının tecrübelerinden istifade etmesi henüz istenen seviyeye ulaşmasa da mahkemeye ikili ilişkiler kurabilen birkaç dernek bulunmaktadır. Tanca'da yer alan Cem 'iyyetü'l-Kerâme, aile arabuluculuğu alanında başarılı sonuçlar elde eden derneklerden biridir. Bu merkez, şehirdeki aile mahkemesi ile iş birliği yaparak bazı ailevi uyuşmazlıkların çözümüne yardımcı olmaktadır. Bu iş birliği, anlaşmazlık yaşayan iki taraf arasında arabuluculuk yapmak üzere bazı dosyaların derneğe havale edilmesi, arabulucuların hakem olarak görevlendirilmesi veya davayla ilgili raporlarına başvurulması şeklinde gerçekleşmektedir.³⁰

Fas'ta anlaşmazlık yaşayan karı koca arasında aile arabuluculuğu hizmeti veren dernek ya da merkezler ailevî meselelerde kademeli bir yaklaşım benimsemektedir. Bu kuruluşlar öncelikle aile ilişkilerinin sağlam bir temele oturtulması ve aile içi çatışmaların en aza indirilmesi amacıyla aile fertlerini bilinçlendirici programlara ağırlık vermektedir. Önleyici yaklaşım çerçevesinde dernekler, evlilik hazırlığı sürecinde olan nişanlı çiftlere ve evlilere iletişim becerileri kazandırmaya yönelik programlar düzenlemektedir. Dernekler bu programlar kapsamında gerçekleştirdikleri seminerlerde çiftlerin evlilik sürecinde karşılaşılabilecekleri her türlü problemi evlilik ilişkisine zarar vermeden çözebilme ve bu tür stres unsurlarıyla etkili bir şekilde başa çıkabilme yetkinliklerini kazandırmayı amaçlamaktadır.³¹

Aile ya da kadına hizmet etmek amacıyla kurulan sivil toplum kuruluşları gençleri evliliğe hazırlama, çiftlerin evlilik sürecinde yaşadıkları sorunları aşmasında yardımcı olma, ebeveynlerle çocukları arasında yaşanan çatışmalarda rehberlik sunma gibi aile müessesesini dağılmaktan koruyucu programlarını düzenli olarak gerçekleştirmektedir. Diğer taraftan bu tür dernekler iyileştirici/tedavi edici yaklaşım kapsamında eşyle anlaşmazlık yaşayan ve boşanma eşiğine gelmiş karı koca arasında arabuluculuk yapmaktadır. Genellikle eşlerden birinin (çoğunlukla kadın) ailevî sorunlarını gidermede dernekten yardım istemesi üzerine görevli, başvuruda bulunan eşi aile irşad ya da aile arabuluculuğu ofisine yönlendirmektedir. Sivil toplum kuruluşlarında aile arabuluculuğu yapanlar derneğe başvuran eşi dinledikten

30 Vefâ' bin 'Abdi'l-Kâdir, "Tecribetu Cem 'iyyeti'l-Kerâme fi'l-Visâtati'l-Useriyye", Mu'temeru'd-Duvelî el-Visâtatu'l-Useriyye ve Devruhâ fi İstikrâri'l-Userî (Rabat: Matba'atu Editions- AZ, 2016), 225.

31 Vefâ' bin 'Abdi'l-Kâdir, "Tecribetu Cem 'iyyeti'l-Kerâme fi'l-Visâtati'l-Useriyye" Mu'temeru'd-Duvelî el-Visâtatu'l-Useriyye ve Devruhâ fi İstikrâri'l-Userî (Rabat: Matba'atu Editions- AZ, 2016), 225; Rande Bûhadîd, el-Vesâ'îlu'l-Bedîle li Halli'l-Munâza'âti'l-Useriyye (Rabat: Câmi'atu Muhammedi'l-Hâmis Külliyyetu'l-Hukûk, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 87; Belfakîh, Devru'l-Mucteme'î'l-Medenî, 69-70; 'Abdi'l-Kâdir, "Tecribetu Cem 'iyyeti'l-Kerâme", 225.

sonra karşı tarafla irtibata geçerek görüşmeye davet etmektedir. Karşı tarafın görüşmeyi kabul etmesi halinde bire bir ve toplu görüşmelerle karı koca arasında arabuluculuk süreci başlamaktadır. Bu süreçte tarafların arabulucu gözetiminde mümkünse sorunlarına çözüm bularak aile birliğini devam ettirmeleri, bu mümkün değilse sağlıklı bir şekilde evliliği sonlandırmaları sağlanmaktadır.³² Mahkeme salonlarından uzak ferah ortamlarda yapılan bu arabuluculuk girişimlerinin büyük oranda taraflar arasındaki anlaşmazlıkları gidermede başarılı olduğu sivil toplum kuruluşları tarafından ifade edilmektedir.³³

4. Fas'ta Aile Arabuluculuğunda Karşılaşılan Zorluklar

Fas'ta ticari ve uluslararası ilişkilerde etkin bir çözüm yöntemi olarak kullanılan arabuluculuk yöntemi, ailevi uyuşmazlıklar söz konusu olduğunda aynı ihtimamı görememektedir. Fas'ta arabuluculuk yönteminin aile içi uyuşmazlıklarda uygulanmasında çeşitli hukuki ve pratik zorluklarla karşılaşmaktadır. Aile arabuluculuğuna yönelik gerek Aile Kanunu'nda gerek Tahkim ve Anlaşmalı Arabuluculuk Kanunu'nda doğrudan ve açıklayıcı hükümlerin yer almaması, bu alandaki temel hukuki sorunlardır.³⁴

Fas Aile Kanunu'nda aile arabuluculuğuna yönelik yapılacak olası bir düzenlemede, arabuluculuğa başvurmanın hukuki niteliği önemli bir tartışma konusudur. Bu konuda iki farklı görüş bulunmaktadır. Birinci görüş, arabuluculuğa başvurmanın tamamen gönüllülük esasına dayanması gerektiğini savunmaktadır. Bu yaklaşıma göre, arabuluculuğun zorunlu hale getirilmesi, tarafların özgür iradesini kısıtlayabilir. Bu nedenle, arabuluculuğun bir alternatif çözüm yöntemi olarak sunulması ve bu görevin mahkemelerden bağımsız olarak sivil toplum kuruluşları tarafından yürütülmesi gerektiği ileri sürülmektedir. İkinci görüş ise arabuluculuğun aile mahkemelerinde zorunlu bir prosedür olarak uygulanması

32 Bûhadîd, el-Vesâ' ilu'l-Bedîle li Halli'l-Munâza'âti'l-Useriyye, 87-88; Belfakîh, Devru'l-Mucteme' il-Medenî, 72-73; Bin'abdi'l-Kâdir, "Tecribetu Cem'iyeti'l-Kerâme fi'l-Visâtati'l-Useriyye", 225.

33 Türkmen, Fas Aile Hukukunda Arabuluculuk Ekseninde Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemleri, 138.

34 Sihâm es-Sadîkî, "el-Visâtatu'l-Useriyye Bedîletun li Halli'l-Munâzaâti'l-Useriyye", (Agadîr: Câmi'atu İbn Zühr Külliyyetu'l-Ulûmu'l-Kânûniyye ve'l-İktisâdiyye ve'l-İctimâiyye, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 71-72; el-Hamâmûşî, "Âfâku'l-Visâta", 117-119; el-Kâmil, "el-Visâtatu'l-Useriyye-Dîrâsetun Fıkhıyye-", 117-118; el-Latîf, el-Visâtatu'l-Useriyye, 111; el-Gâli Ahraşâv, "el-Visâtatu'l-Useriyye Mukavvîmâtun ve Tekniyyâtun Menhecıyye", Mecelletu't-Tufûleti'l-'Arabiyye 73 (Ocak 2016), 104; 'Abdülkerîm el-Cellâbî, "el-Visâtatu'l-Useriyye bi'l-Magrib beyne Darûrâti't-Teknîn ve Mu'ikâti't-Tenzîl", Beyânu'l-Yevm (07 Aralık 2021); Fetîha Gamîz, "Rihânâtu İdmâci'l-Visâtati'l-Üseriyyeti Bi'n-Nizâmi'l-Magribî", Mecelletü'l-Ulûmu'l-Kânûniyye 2 (2014), 46.

gerektiğini savunmaktadır. Bu görüşe göre, arabuluculuğun gönüllülük esasına dayalı olması, bu yöntemin pratikte kullanılmamasına yol açabilir.³⁵ Fas toplumunda aile meselelerinin kutsal kabul edildiği ve bu tür meselelerde arabuluculuğa gönüllü olarak başvurmanın zor olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle, aile arabuluculuğunun etkin bir şekilde uygulanabilmesi için toplumsal bir bilinç oluşana kadar zorunlu hale getirilmesi gerektiği öne sürülmektedir.

Aile istikrarını sağlamada aile arabuluculuğunun önemli bir yöntem olduğu hususunda toplumun yeteri kadar bilinçli olmaması, Fas'ta aile arabuluculuğunun etkinleştirilmesinde karşılaşılan temel sosyal sorunlardan biridir. Toplumda var olan bu farkındalık eksikliği, arabuluculuğun yargıya alternatif bir çözüm yöntemi olarak benimsenmesini zorlaştırmakta ve insanların daha çok resmî organlara başvurmalarına neden olmaktadır. Bu durum, yaptırım gücüne sahip olan yargı organlarının insanların haklarına ulaşma noktasında daha fazla güven vermesinden kaynaklanmaktadır. Aile arabuluculuğu faaliyetlerinin genellikle gayri resmi kuruluşlar tarafından yürütülmesi ve bu kuruluşların yaptırım gücünün sınırlı olması, arabuluculuğun sorunların çözümünde etkili olamayacağı şeklinde toplumda bir ön yargı oluşturmaktadır.³⁶

Fas'ta aile arabuluculuğu hizmeti veren sivil toplum kuruluşlarının bu alandaki faaliyetlerini engelleyen ya da sekteye uğratan birtakım eksiklikler bulunmaktadır. Sivil toplum kuruluşları, kendi çabalarıyla aile arabuluculuğu hizmeti sunmaya çalışsa da resmî organlardan yeterli destek alamamaları, bu hizmetlerin sürdürülebilirliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Dayanışma, Kadın, Aile ve Sosyal Kalkınma Bakanlığı, 2013-2018 yılları arasında aile arabuluculuğuna yönelik projeleri desteklemiş, bu projeler süresince derneklere maddi destek sağlanmış ve düzenli denetimler yapılmıştır. Ancak projelerin sona ermesiyle birlikte, bu desteklerin de kesilmesi, aile arabuluculuğu yapan derneklerin faaliyetlerini sürdürebilmesini zorlaştırmıştır. Bu tür projeler, sivil toplum kuruluşlarına disiplin ve finansal destek sağlaması bakımından önemli olsa da projelerin belirli bir süreyle sınırlı kalması ve sonrasında desteğin sona ermesi, bu alanda istikrarlı bir gelişme sağlanmasını engellemiştir. Özellikle 2018 sonrasında Bakanlığın aile arabuluculuğuna yönelik

35 Bünikâb, "Devru Mu'essesâti's-Sulhı Gayrı'l-Kadâ'iyye fi Himâyeti'l-Usra", 284; el-Kâmil, "el-Visâtatu'l-Useriyye -Dirâsetun Fıkhıyye-", 125; el-Hamâmüşî, "Âfâku'l-Visâta", 148; Muhammed İkiç, Müdevvenetü'l-Üsra Ba'de Senevâtin Mine't-Tatbık Nazrâtün Fi'l-Mebâdi'n-Nâzimetri Ve'l-Icrâati'l-Munazzamati (Sale: Şemsü Berînet, 2020), 188; Hazrûn, "Eyyu Devrin Mü'essesât fi A' mâli'l-Visâtati'l-Useriyye", 118

36 Hadîce Alâvî, "Nahve Müesseseti'l-Visâtati'l-Âiliyye Bi'l-Mağrib", Menşûrâti Mecelleti'l-Kadâi'l-Medenî 6 (2014), 171; el-Hamâmüşî, "Âfâku'l-Visâta", 126; el-Latîf, "el-Visâtatu'l-Useriyye, 115.

projelere devam etmemesi, arabuluculuk yapan derneklerin denetimsiz kalmasına ve maddi kaynak bulma konusunda zorluk yaşamasına neden olmuştur. Bu durum, arabuluculuk faaliyetlerinin kesintiye uğramasına, hatta bazı derneklerin arabulucu ve psikolog gibi profesyonel çalışanların maaşlarını ödeyememesi nedeniyle hizmetlerini tamamen durdurmalarına yol açmıştır.³⁷

5. Örnek Bir Aile Arabuluculuğu Modeli Nasıl Oluşturulabilir?

Fas halkının hak arama ve anlamazlıkları sonlandırma noktasında resmî makamlara itibar ettiğiinden yukarıda bahsetmiştik. Bu noktada STK'ların aile birliğinin korunması ve giderek artan boşanmaların önüne geçilebilmesi adına anlaşmazlık yaşayan aile fertleri arasında yaptıkları aile arabuluculuğu faaliyetleri ve Fas'ta aile arabuluculuğu mekanizmasının toplum nezdinde kabul görmesi için gösterdikleri çabalar takdire şayandır. Gönüllülük esasıyla hareket eden bu kuruluşların girişimleri buldukları bölgelerde etkili sonuçlar verebilmektedir. Fas'ta aile arabuluculuğu hizmeti veren dernek ya da merkezler aile arabuluculuğuna dair isabetli bir biçimde holistik yaklaşım benimsemektedir. Aile arabuluculuğu ihtiyacına sebep olan anlaşmazlık kaynakları üzerinde durularak önleyici bir yaklaşımla evlilik öncesi ve sırasında rehberlik ve danışmanlık hizmetleri verilerek anlaşmazlığın çıkmasına mâni olmak hedeflenmektedir. Anlaşmazlığın ortaya çıkmasının ardından bir aile arabuluculuğu merkezine başvurulması halinde taraflarla birlikte ve ayrı ayrı görüşmeler yapılmaktadır. Diğer taraftan anlaşmazlığın muhtemel sebeplerinden olan ekonomik problemleri çözmek ve ailenin refah düzeyini artırmak için taraflara meslek edindirme kursları açma, sosyal yardım yapma gibi yollara başvurulmaktadır.³⁸ Anlaşmazlığın çözümlenerek bir anlaşmaya varılması durumunda arabuluculuk sona ermiş kabul edilmemekte aynı zamanda bu anlaşmanın realize edilmesi ve beklenen sonuçların ortaya çıkması için aktif takibi de yapılmaktadır. Bütün bu doğrudan ve dolaylı adımların arabuluculuk sürecine olumlu katkı yaptığı görülmektedir. Mahkemelerde gerçekleştirilen eşler arasında uzlaştırma girişimlerinin başarı oranı çok düşükken aile arabuluculuğu hizmeti veren derneklerin arabuluculuk oturumlarında büyük oranda başarı sağladıkları kaydedilmektedir. Zira sivil toplum kuruluşlarında arabuluculuk hizmeti veren kişilerin genellikle benzer ailevi sorunları yaşamış halkın içinden insanlar olması, merkeze başvuran insanlarla empati kurarak sorunlarını daha iyi anlamalarını ve onlara yardımcı olma konusunda daha istekli olmalarını sağlamaktadır.³⁹

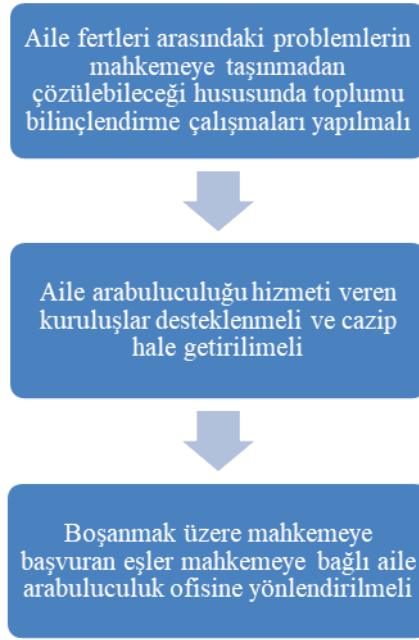
37 Türkmen, Fas Aile Hukukunda Arabuluculuk Ekseninde Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemleri, 228.

38 'Izzuddîn, Binehşibe, "et-Tedbiru'l-Meydânî bi Cem 'ıyyâti'l-Mucteme'ı'l-Medenî el-Betûl bi Miknâs/Kurratu 'Ayn bi Azrû/Visâl bi Fâs", (Meknes: Câmi'atu Mevlây İsmâ'il, 2021), 2.

39 el-Hamâmûşî, "Âfâku'l-Visâta", 130-131.

Örnek olarak incelenen Fas'taki aile arabuluculuğu uygulamalarının, belirli iyileştirmeler ve yapısal reformlar yapılması durumunda, diğer ülkeler için model oluşturabilecek nitelikte olduğu kanaatindeyiz. Fas'ın bu alandaki deneyimleri, özellikle benzer sosyo-kültürel yapıya sahip ülkeler için değerli uygulamalardır. Aile içi uyuşmazlıkların etkin, adil ve sürdürülebilir bir şekilde çözülmesini sağlayacak aile arabuluculuğu modeli oluşturabilmek için bir takım temel unsurların sağlanması kaçınılmazdır.

Aile içi uyuşmazlıkların giderilmesi etkin bir aile arabuluculuğu mekanizması oluşturulabilmesi için öncelikle kapsamlı ve net bir yasal çerçeve oluşturulması gerekmektedir. Yasal düzenlemeler, arabuluculuk sürecinin başlatılmasından sonuçlarının yasal olarak bağlayıcılığına kadar tüm aşamaları ayrıntılı bir şekilde tanımlamalıdır. Aile arabuluculuğuna yönelik hukukî alt yapı oluşturulduktan sonra bu girişimleri hayata geçirmeye yönelik çalışmalara ağırlık verilmelidir. Anlaşmazlık yaşayan taraflar arasındaki arabuluculuk faaliyetlerinin “prosedürden ibaret” olmaması için bu yöntemin aktif bir şekilde kullanılacağı bir sistem oluşturulmalıdır. Şöyle ki; aile içinde anlaşmazlık yaşayan fertlerin problemlerini mahkemeye taşıyarak aradaki gerginliği artırmaması adına ilk etapta STK bünyesinde ya da özel ofislerde uzman arabulucular tarafından aile arabuluculuğu hizmeti verilmeli ve bu merkezlere başvurma konusunda insanları teşvik edici reklamlar yapılmalıdır. Nitekim bu mekanizmanın daha işlevsel hale gelmesi, aile mahkemelerine yapılacak başvuruların azalmasına katkı sağlayacaktır. İkinci aşamada ise tarafların aralarındaki uyuşmazlığı sona erdirmek adına herhangi bir arabuluculuk merkezine başvurmaması ya da bu merkezlerde yapılan arabuluculuk girişiminin başarısız olması halinde mahkeme bünyesinde zorunlu olarak arabuluculuk girişiminde bulunulmalıdır. Arabulucuların profesyonel yetkinliklere sahip olabilmesi için kapsamlı eğitim programlarının oluşturulması ve sertifikasyon süreçlerinin standart hale getirilmesi gerekmektedir. Bu eğitimler, hukuk bilgisi, aile dinamikleri, psikoloji ve etkili iletişim becerilerini kapsamalıdır. Arabuluculuk süreçlerinin kalitesinin ve etkinliğinin sürekliliğini sağlamak amacıyla düzenli denetim ve değerlendirme mekanizmalarının kurulması ise modelin başarısını artıracak önemli bir unsurdur. İdari olarak mahkemeye bağlı aile arabuluculuğu ofislerinde arabulucularla beraber Adalet Bakanlığı tarafından atanan sosyoloji, psikoloji, adalet ve hukuk uzmanları da bulunmalıdır. Aile hâkimleri bu ofislerde çalışan uzman arabuluculara göndermeden taraflar arasında uzlaştırma girişiminde bulunamamalıdır. Bu ofislerin mahkeme salonlarının insanlar üzerinde gerginlik yaratan atmosferinden uzak olmasına özen gösterilmelidir. Ofislerin mümkünse mahkeme binasından ayrı ek bir bina şeklinde olması ve görüşme odalarının ev ortamı sıcaklığını verecek şekilde tasarlanması taraflarda pozitif bir etki yaratarak arabuluculuk oturumlarına daha ılımlı yaklaşımlarına katkı sağlayacaktır. Kısaca;

Toplumda arabuluculuğun aile içi uyuşmazlıklar için etkili bir çözüm yöntemi olduğuna dair farkındalık oluşturulması sürecin daha geniş kitleler tarafından benimsenmesi bakımından gereklidir. Bu bağlamda, medya kampanyaları, eğitim programları ve toplumsal etkinlikler yoluyla bilinçlendirme çalışmaları yapılmalıdır. Diğer taraftan avukatların müvekkillerini aile arabuluculuğuna yönlendirmesi de aile içi sorunların daha sağlıklı ve sürdürülebilir bir şekilde çözülmesine önemli bir katkı sunacaktır. Avukatlar, müvekkillerine aile arabuluculuğunun ne olduğu, nasıl işlediği ve olası avantajları hakkında bilgi vermelidir. Müvekkilin dava süreci yerine arabuluculuğu tercih etmesinin, zaman, maliyet ve duygusal açıdan nasıl fayda sağlayabileceğini açıklamalıdır. Avukatların aile arabuluculuğuna teşvik etmesi, insanların alternatif çözüm yöntemlerini tanınması ve bu yönetime karşı ön yargılarının giderilmesi açısından da önemlidir.

Arabuluculuk hizmetlerinin toplumun tüm kesimleri tarafından kolayca erişilebilir olması, bu hizmetlerin maliyetinin düşük tutulması veya belirli gruplar için ücretsiz hizmet sunulması, sürecin yaygınlaşmasına katkıda bulunacaktır. Ayrıca, arabuluculuk süreci toplumsal ve kültürel değerlerle uyumlu olmalı ve yerel normları dikkate alarak yapılandırılmalıdır. Bu, arabuluculuğun toplum tarafından daha geniş kabul görmesini ve etkinliğini artırmasını sağlayacaktır. Arabuluculuk sürecinin başarılı olabilmesi için taraflara psikolojik ve sosyal destek hizmetlerinin sunulması da önemlidir. Bu destek, tarafların anlaşmaya varma sürecini kolaylaştıracak ve daha kalıcı çözümler üretmelerine yardımcı olacaktır.

Ayrıca, arabuluculuk süreci aile dinamiklerini ve özellikle çocukların çıkarlarını göz önünde bulundurarak tasarlanmalıdır. Bu, aile içi istikrarın korunmasına ve taraflar arasındaki anlaşmazlıkların daha barışçıl yollarla çözülmesine katkı sağlayacaktır.

Arabuluculuk süreci sonunda varılan mutabakatın yasal olarak bağlayıcı olması, taraflar arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde kalıcılığı sağlamak açısından büyük önem taşır. Bu bağlayıcılığın sağlanması, arabuluculuk sürecine katılan tarafların sürece olan güvenini artıracak ve tarafların, uzlaşmaya varılan koşullara uymalarını teşvik edecektir. Ayrıca, bu anlaşmaların uygulanmasının yakından izlenmesi, sürecin etkinliğini garanti altına almada etkili bir unsurdur. Taraflar arasında sağlanan anlaşmaların pratiğe yansıtılması, yalnızca arabuluculuk sürecinin başarısını değil, aynı zamanda uzun vadede aile içi ilişkilerin istikrarını da sağlayacaktır.

Son olarak, örnek olarak sunulan aile içi uyuşmazlık çözüm mekanizmasının Türkiye için de model olabileceği kanaatindeyiz. Türkiye’de ailevî sorunların çözümünde arabuluculuktan istifade edilebileceği Avrupa Konseyi tarafından da dile getirilmiştir. 21 Ocak 1998 tarihinde alınan Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi’nin Aile Arabuluculuğu Hakkındaki R (98) 1 Sayılı Tavsiye Kararı ile Konsey, Türkiye’nin de aralarında bulunduğu üye ülke hükümetlerine, *aile arabuluculuğunu uygulamaya koymayı veya teşvik etmeyi ya da gerekliyse, mevcut aile arabuluculuğunu geliştirmeyi; aile uyuşmazlıklarının uygun bir çözüm yolu olarak, aile arabuluculuğunun öneminin ve değerinin anlaşılması ve kullanılması için, (tavsiye kararında) öngörülen ilkelerin yerleşmesi düşüncesiyle gerekli gördükleri bütün tedbirleri almayı ya da güçlendirmeyi* tavsiye etmiştir.⁴⁰

Türkiye’de aile arabuluculuğunun etkin bir şekilde uygulanabilmesi için çeşitli kaynaklar ve kurumların devreye girmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, sivil toplum kuruluşlarının rolü ve katkıları büyük bir önem taşımaktadır. Aile birliğinin korunmasında arabuluculuğun önemi hususunda farkındalık yaratma, arabuluculuk eğitimi verme, doğrudan arabuluculuk hizmetleri sunma, aile bireylerine psikolojik ve hukuki destek sağlama gibi çeşitli alanlarda STK’ların desteğinden faydalanılması aile arabuluculuğunun toplumumuzda kabul görmesi ve yaygınlaşması açısından kritik bir rol oynamaktadır. Nitekim Fas’ta aile arabuluculuğunun duyurulmasına ve etkinleştirilmesine yönelik çalışmaların giderek artmasında STK’ların büyük katkısı bulunmaktadır. Fas’taki aile arabuluculuğunun aile kanununa dâhil edilmesine yönelik çalışmaların hız kazanmasında STK’ların girişimleri çok etkili olmuştur. Ancak Fas’taki derneklerle ilgili yapılan araştırmadan anlaşılacağı üzere STK’ların aile arabuluculuğu konusundaki faaliyetlerini sürdürebilmeleri için finansal destek

40 Mustafa Özbek, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin “Aile Arabuluculuğu” Konulu Tavsiye Kararı, DEÜHFD 2 (2005), 72-77.

çok önemlidir. Dolayısıyla Türkiye’de aile arabuluculuğu alanında hizmet veren dernek, vakıf ya da merkezler devlet tarafından desteklenmeli ve bu alanda hizmet verecek yeni merkezlerin kurulması teşvik edilmelidir.

Fas’taki sivil toplum kuruluşlarının aile arabuluculuğunun etkinleştirilmesi konusundaki çabalarının Türkiye için bir örnek teşkil edebileceğinden bahsettik. Diğer taraftan Fas’ta aile arabuluculuğunun yasal çerçevede, özellikle aile kanununda yer almaması sorunu, Türkiye’de de benzer şekilde karşımıza çıkmaktadır. Aile arabuluculuğunun hukukî olarak desteklenmesi yönünde Fas’ta olduğu gibi Türkiye’de de girişimlerde bulunmaktadır. Özellikle Türkiye’de 6325 sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu’nun (HUAK) 22.06.2012 tarihinde yürürlüğe girmesinden bu yana, Türkiye’de aile hukuku alanına özel bir arabuluculuk mevzuatının ortaya konması ve etkin bir arabuluculuk sisteminin geliştirilmesi yönündeki çalışmalar sürmektedir. Bu bağlamda İsveç Uluslararası Kalkınma ve İşbirliği Ajansı (SİDA) ile Türkiye Cumhuriyeti tarafından birlikte finanse edilen *Türkiye’de Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Uygulamalarının Geliştirilmesi* adlı proje kapsamında, 2016-2017 yılları içerisinde aile arabuluculuğu özelinde üç çalıştay düzenlenmiştir. Çalıştayda hangi uyuşmazlıkların aile arabuluculuğuna elverişli olduğu, aile arabuluculuğunun zorunlu mu ihtiyari mi olması gerektiği, aile arabuluculuğunda mahkeme içi-mahkeme dışı arabuluculuk sistemlerinden hangisinin benimseneceği tartışılan temel konulardır.⁴¹

Türkiye’deki boşanma oranlarının azaltılmasında etkili olacak bir başka öneri de il müftülükleri bünyesinde Aile Danışma ve Rehberlik Büroları gibi Aile Arabuluculuğu Büroları oluşturarak eğitim almış uzman kişiler tarafından arabuluculuk hizmetinin verilmesidir. Türkiye’deki il müftülükleri insanların dinî, ailevî, ekonomik ya da psikolojik sorunlarında yöneldiği ve dinî otorite olarak kabul ettiği kurumlar olması hasebiyle bu kurumlarda verilecek aile arabuluculuğu hizmeti insanların bu yöntemi daha kolay benimsemesini sağlayacaktır.⁴² Nitekim Alo Fetva hattına gelen sorulardan toplumun aile fertleriyle yaşadıkları problemlerin çözümünde Diyanet İşleri Başkanlığı’nı bir otorite olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Eşleriyle yaşadıkları çeşitli sorunlardan dolayı dağılma noktasına gelen ailelerini ayakta tutmak isteyen pek çok kişinin dinî bir kurumdan yardım ve destek talebinde bulunması ülkede aile arabuluculuğu merkezlerine ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

41 Council of Europe, Türkiye’de Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Uygulamalarının Geliştirilmesi, Erişim 3 Eylül 2024, <https://www.coe.int/tr/web/ankara/developing-mediation-practices-in-civil-disputes-in-turkey>.

42 Temel, “İslam Aile Hukukundaki Arabulucu-Hakemlik Uygulamasının Türkiye’de Aile Arabuluculuğuna Muhtemel Katkıları”, 316.

SONUÇ

Hukuki mekanizmalara bakıldığında anlaşmazlık yaşayan çiftlerin arasındaki husumeti giderip onları tekrar aile yuvalarına dönmeye ikna etmede çok da başarılı olmadıkları görülmektedir. Zira mahkemede bir dava sonuçlanana kadar çeşitli merhalelerden geçmekte verilen kararın temyize gitmesi halinde süreç daha da uzamaktadır. Buna ek olarak mahkemelere müracaat edenlerin sayısı da çok fazla olunca yargı organları insanların sorunlarına çözüm bulmada gecikmekte ve eşler arasında var olan problemler artık dönülmez noktaya gelmektedir. Oysa aile arabuluculuğu yargıya varmadan aile içi sorunların görüşülmesini sağlayarak yargının bunaltıcı prosedürlerinden kurtulup sağlıklı bir diyalog ortamının verdiği sükûnetle barış çerçevesinde sorunların çözülmesine imkân sağlamaktadır.

Fas'ta aile arabuluculuğuna yönelik uygulamaların, tüm dünyada bu alana yönelimin arttığı 2000'li yılların başlarından itibaren eşzamanlı olarak başladığı ve bu uygulamaların genellikle sivil toplum kuruluşları bünyesinde yürütüldüğü tespit edilmiştir. Fas örneği, sivil toplumun bu süreçteki katılımının arabuluculuğun başarısını artırmada kilit bir unsur olduğunu göstermektedir. Bu kuruluşlar, yalnızca arabuluculuk hizmeti sunmakla kalmayıp aile içi ilişkilerin güçlendirilmesi ve ailenin önemi konusunda toplumda farkındalık oluşturulması adına çeşitli programlar düzenlemektedir. Bunun yanı sıra taraflara ekonomik destek sağlayabilmek adına dernekler meslek edindirme kursları açmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının “önleyici” ve “iyileştirici” olarak nitelendirdikleri bu yaklaşım, yalnızca ailevi uyuşmazlıkların çözümüyle sınırlı kalmayıp, bu uyuşmazlıkların ortaya çıkmasına zemin hazırlayan sosyolojik, psikolojik ve ekonomik sorunların da giderilmesinin, aile arabuluculuğu sürecinin önemli bir parçası olduğunu göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamlı yaklaşım, aile arabuluculuğunun sadece çatışmaları çözme odaklı değil, aynı zamanda çatışma sebeplerini önlemeye yönelik daha geniş bir sosyal politika aracı olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Fas'ın aile arabuluculuğu alanında karşılaştığı zorluklar dikkate alındığında, örnek bir aile arabuluculuğu modeli oluştururken bu mekanizmanın devlet tarafından desteklenmesi ve hukuki müeyyidelerle güvence altına alınması gerektiği sonucuna varılmaktadır. Devletin aile arabuluculuğu hizmetlerini kurumsal bir yapıya kavuşturması ve bu hizmetlerin hukuki teminatını sağlaması bu modelin etkinliği açısından gereklidir. Türkiye açısından değerlendirildiğinde, Fas'taki aile arabuluculuğu uygulamalarından çıkarılacak önemli dersler bulunmaktadır. Türkiye kendi kültürel ve toplumsal yapısına uygun bir aile arabuluculuğu modeli geliştirerek, aile içi uyuşmazlıkların çözümünde arabuluculuk yöntemini daha etkin bir şekilde kullanabilir. Özellikle sivil toplum kuruluşları, üniversiteler, Diyanet

İşleri Başkanlığı ve Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı gibi kurumlar arasındaki iş birliği, Türkiye’de kapsamlı ve etkili bir aile arabuluculuğu sisteminin kurulmasında etkin bir rol oynayacaktır. Fas’tan elde edilen deneyimlerin ışığında, Türkiye’de arabuluculuğun yasal ve kurumsal bir çerçeveye oturtulması, aile arabuluculuğunun sürdürülebilir ve yaygın bir çözüm yöntemi olarak benimsenmesine olanak sağlayacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Âdil, Fethî. “el-Visâtatu fi Halli Münaza’âti Kadâya’l-Usrati beyne’n-Nazariyyeti ve’t-Tatbîk fi Mümâraleti’l-Kadâiyyeti’l-Mağribiyyeti-Numûzecu’l-Mahkemeti’l-Ibtidâiyyeti bi’l-Rabat-”. Rabat: Câmiatu Muhammedu’l-Hâmîs es-Sûsî, Külliyyetu Ulûmu’t-Terbeviyye, Bitirme Tezi, 2009.
- Ahraşâv, el-Gâli. “el-Visâtatu’l-Useriyye Mukavvimâtun ve Tekniyyâtun Menheciiyye”. Mecelletu’t-Tufûleti’l-‘Arabiyye 73 (Ocak 2016), 99-105.
- Alâvî, Hadîce. “Nahve Müesseseti’l-Visâtati’l-Âiliyye Bi’l-Mağrib”. Menşûrâti Mecelleti’l-Kadâi’l-Medenî 6 (2014).
- Bayar, Mesut. “İslam Aile Hukukunda Karı-Koca Arasında Meydana Gelen Anlaşmazlıklara Önerilen Çözümler”. e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi 5 (2011), 87-111. <https://dergipark.org.tr/download/article-file/115967>.
- Belfakîh, Fâtımatu’z-Zehra. “Devru’l-Mucteme’i’l-Medenî fi’l-Visâtati’l-Useriyye”. Fes: Câmi’atu Sîdî Muḥammed b. ‘Abdillâh Külliyyetu’l-‘Ulûmi’l-Kânûniyye ve’l-İktisâdiyye ve’l-İctimâ’iyye, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. Hukuki İslamiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.
- Bineşîbe, ‘Izzuddîn. et-Tedbîru’l-Meydânî bi Cem’iyyâti’l-Mucteme’i’l-Medenî el-Betûl bi Miknâs/ Kurratu ‘Ayn bi Azrû/Visâl bi Fâs. Meknes: Câmi’atu Mevlây İsmâ’îl, 2021.
- Bin’abdi’l-Kâdir, Vefâ’. “Tecribetu Cem’iyyeti’l-Kerâme fi’l-Visâtati’l-Useriyye”. Mu’temeru’d-Duvelî el-Visâtatu’l-Useriyye ve Devruhâ fi İstikrârî’l-Userî. Rabat: Matba’atu Editions- AZ, 2016. 2023.<http://www.abhatoo.net.ma/page-principale/%D9%85%D8%B9%D9%84%D9%85%D8%A9-%D9%86%D8%B5%D9%8A%D8%A9/%D8%A7%D9%84%D8%AA%D9%86%D9%85%D9%8A%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%A5%D9%82%D8%AA-%D8%B5%D8%A7%D8%AF%D9%8A%D8%A9-%D9%88%D8%A7%D9%84%D8%A5%D8%AC%D8%AA%D9%85%D8%A7%D8%B>
- Bühadîd, Rande. el-Vesâ’îlu’l-Bedîle li Halli’l-Munâza’âti’l-Useriyye. Rabat: Câmi’atu Muhammedi’l-Hâmîs Külliyyetu’l-Hukûk, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

- Cem'iyetu Kerâme. ed-Delîlu'l-Menhecî li'l-Visâti'l-Userî. Tanca: Mîdi Fellâş, 2019.
- Certel, Hüseyin. "Hz. Peygamberin Aile Danışmanlığı Uygulamaları". Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi 36 (Aralık 2016), 36-67. <https://asosjournal.com/DergiTamDetay.aspx?ID=11657>.
- Cessâs, Ebû Bekir er-Râzî el-. Ahkâmu'l-Kur'an li'l-Cessâs. thk. Muhammed Sâdık el-Kamhavî. Beyrut: Dâru İhyâu Turâsu'l-Arabî, h.1405. <https://shamela.ws/book/23579/925#p1>.
- Council of Europe. Türkiye'de Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Uygulamalarının Geliştirilmesi. Erişim 3 Eylül 2024. <https://www.coe.int/tr/web/ankara/developing-mediation-practices-in-civil-disputes-in-turkey>.
- Dülene, Lîza - Sabîh, 'Abdullah. "el-Visâta fi'n-Nizâ': el-Menhec", Medhal ilâ'l-Visâti't-Teshîliyye fi Mecâli'l-Usra. Rabat: Merkezü Kvinfo, ts.
- Erdogan, Suat. "İslam Hukukunda Şiddetli Geçimsizlik (Şikâk) Durumunda Hakem Tayini ve Tayin Edilen Hakemlerin Yetkileri", Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1/2 (2017), 45-57. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/369641>.
- er-Ruveycâ, Sihâm. el-Idmâcu'l-Kânûnî li'l-Visâti'l-Useriyye fi Mudevveneti'l-Useriyye. Agadir: Câmî'atu İbn Zuhr Külliyyeti'l-Ulûmu'l-Kânûniyye ve'l-İktisâdiyye ve'l-İctimâiyye, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- es-Sadîkî, Sihâm. "el-Visâtatü'l-Useriyye Bediletun li Halli'l-Munâzaati'l-Useriyye". Agadir: Câmî'atu İbn Zuhr Külliyyeti'l-Ulûmu'l-Kânûniyye ve'l-İktisâdiyye ve'l-İctimâiyye, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Esmâ' Evmûlûd, "el-Visâta fi'l-Kadâyâ el-Useriyye", Silsiletü'l-İctihâdi'l-Kadâ'î 3 (2013), 122-133.
- Gamîz, Fetîha. "Rihânâtu Idmâci'l-Visâti'l-Useriyyeti bi'n-Nizâmi'l-Mağribî". Mecelletü'l-Ulûmu'l-Kânûniyye 2 (2014), 39-48.
- Gazyûl, Ahmed Berâde. Tekniyyâti'l-Visâti li Tesviyyeti'n-Nizâ'ât Dune'l-Lucû' ilâ'l-Kadâ'. Kazablanka: Dârü'l-Âlemiyye li'l-Kitâb, 2015.
- Gürdal, Ayşe. "İslam Aile Hukuku Açısından İhtilafların Çözümünde Tahkim Yöntemi". Çanakale: Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=LLB6ZqnIXnXKufEfBpYZHA&no=dCzftJy-ka5V-3rMKIHJYA>.
- Hazrûn, Semîra. "Eyyu Devrin Muessesâti fi l'mâli'l-Visâti'l-Useriyye fi Tecribeti'l-Mağribiyye Kırâatun fi'l-Vâkı' ve'l-Ufuk". Journal of Civil, Economic and Comparative Law 2/1 (2021), 106-121.
- İbnü'l-'Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh. Ahkâmu'l-Kur'ân. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003. <https://shamela.ws/book/1464/538#p1>.
- İbn Âşûr, Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunusi. Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr. Tunus: ed-Dâru't-Tunisiyye, 1984. <https://shamela.ws/book/9776/1897#p1>.
- İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. Lisânu'l-Arab. Kum: Edebü'l-Havza, 1984. <https://archive.org/details/lisan.al.arab/lisan.al.arab.05/page/n417/mode/2up?view=theater>.
- İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed el Hafîd. Bidâyetül-Müctedid ve Nihâyetü'l-Muktesid, thk. Ferîd Abdülazîz el-Cindî (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2004. <https://shamela.ws/book/21739/574>.
- İkîç, Muhammed. Mudevvenetü'l-Usra Ba'de Senevâtin Mine't-Tatbîk Nazrâtün Fi'l-Mebâdi'n-Nâzîmeti Ve'l-Icrââti'l-Munazzamati. Sale: Şemsü Berînet, 2020.
- Kaşdibi, Ahmet. "İslam Aile Hukukunda Şiddetli Geçimsizlik ve Aile Arabuluculuğu". Karabük: Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.

- Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. el-Cami' li Ahkami'l-Kur'an. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1974. <https://shamela.ws/book/20855/1844#p1>.
- Lemîsî, 'Âbid. "Âliyyetü'l-Visâtatü ve Rihânu Ta'zizi'l-Vesâili'l-Bedîle li Halli'l-Münâza'âti'l-Üseriyye". Menşûrâtü'l-Mecelleti'l-Minberi'l-Kânûnî (2019). 246-269. <https://search.mandumah.com/Record/1074948>.
- Özbek, Mustafa. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin "Aile Arabuluculuğu" Konulu Tavsiye Kararı. DEÜHFD 2 (2005), 71-102.
- Rakîk, Hasan. ed-Delîlu'l-'İlmî ve'l-'Amelî li'l-'Vasîti'l-'Userî fi Tesviyeti'l-Munâza'ât. Dâru'l-Beydâ: Dâru'n-Neşri'l-Magribiyye, 2019.
- Roberts, Marian. Mediation in Family Disputes: Principles of Practice. London: Taylor & Francis Group, 2017.
- Şen, Yusuf. "İslam hukukunda Arabuluculuk". Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 11/22 (Aralık 2012), 105-135. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/85701>.
- Temel, Ahmet. "İslam Aile Hukukundaki Arabulucu-Hakemlik Uygulamasının Türkiye'de Aile Arabuluculuğuna Muhtemel Katkıları". Darulfunun İlahiyat Dergisi 30/2 (2019), 311-336. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/917485>.
- Türkmen, Elif Kübra. *Fas Aile Hukukunda Arabuluculuk Ekseninde Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Zuhayli, Vehbe. el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuhu. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, ts. <https://shamela.ws/book/384/6636#p1>.
- Vizâratu'l-'Usra ve't-Teđâmun ve'l-Musâvât ve't-Tenmiyeti'l-İctimâ'îyye. eş-Şerâketu me'a'l-Cem'îyyât Masteratu'l-İntikâ' ve Haşiletu Da'mi'l-Meşârî' (2014). Erişim: 17 Nisan 2024. <https://social.gov.ma/-/الشركة-مع-الجمعيات-مسطرة-الانتقاء-وح-5>.
- Yeşilirmak, Ali. "Arabulucu Kimdir?" Temel Arabuluculuk Eğitimi. Ankara: Arcs Matbaacılık, 2021.

